

Космеда Т. А.

EGO I ALTER EGO TARASA SHEVCHENKA V KOMUNIKATIVNOMU PROSTORI SHODENNIKOVOGO DISKURSU

Дрогобич : Коло, 2012.— 372 с.

Шевченкіана поповнилася монографією «Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikativnomu prostori shodennikovogo diskursu» — наслідком багаторічної праці професора Т. А. Космеди. Публікації книги передувало 14 статей, присвячених аналізу мовної особистості Великого Кобзаря в одному з типів його ego-тексту — письменицькому щоденнику, відомому в науці як «Журнал».

І в статтях, і в книзі здійснено вдалу спробу перенести термін Ego i Alter Ego зі сфери інших гуманітарних наук (філософії, психології, літературознавства, юриспруденції) в лінгвістичну сферу. Це виправдано: до останнього часу «Журнал» (Щоденник) Тараса Шевченка не був предметом комплексного лінгвістичного дослідження, як не було й узагальнення того, які набутки має сучасна філологічна наука стосовно його щоденникового дискурсу.

Тому логічним стає переконання дослідниці в тому, що, незважаючи на ґрунтовне вивчення творчості Тараса Шевченка, загадкою до цього часу залишається «Журнал» (Щоденник) письменника, написаний російською мовою, оскільки не визначено місце цього твору в художній системі Великого Кобзаря (с. 13). Саме недостатність уваги мовознавців до розкриття особливостей щоденника як мовленнєвого жанру взагалі й праць про Щоденник Тараса Шевченка, які б окреслили концептуальні положення щоденникознавства, визначили потребу в такій монографії. Дослідження щоденникового тексту актуалізовано ще й тим, що в ньому найповнішим чином передається своєрідний вид комунікації — автокомунікація, у трактуванні якої зроблено перші кроки.

Обраний у праці напрям на вивчення комунікативно-дискурсивних мовних процесів, пов'язаний з усвідомленням людського, тобто суб'єктивного чинника в мові, спроектовано на дослідження мовної особистості Тараса Шевченка, чії емоції і почуття виражені відповідним набором мовних одиниць. Цей напрям виявився перспективним і результативним. Було доведено, що сутність мовної особистості неможливо осмислити без теоретичних засад, у структурі яких важливе місце має посісти щоденникознавство, яке Т. А. Космеда називає діаріумологією, а того, хто здійснює щоденникову діяльність, пропонує називати діаристом і розглядати як репрезентанта мовної особистості, тим са-

мим окреслюючи нове наукове дослідницьке спрямування, можливо, й новий розділ науки про мову. Філологічний підхід до вивчення щоденників передбачає два аспекти їх дослідження: літературознавчий з накопиченим досвідом і лінгвістичний, становлення якого лише окреслюється.

У формуванні й утвердженні лінгвістичного аспекту щоденникознавства рецензовану працю важко переоцінити. У ній уперше узагальнено дані з історії щоденникових жанрів, літературознавчого й лінгвістичного підходів до їх опису, визначено тип класичного щоденника, зокрема й написаного нерідною мовою, яким є «Журнал» Тараса Шевченка.

Той факт, що «Журнал» написано російською мовою, пояснюється тривалим перебуванням його автора в російськомовному середовищі. Це породжувало дві свідомості, сформовані українською й російською мовами: перша спрямована на індивідуальну особистість, а друга — на колективний тип, тобто те «суспільство, без якого особистість не існує» (с. 76). Відбувається накладання української мовної свідомості на російськомовний шевченківський текст, тобто простежується явище, коли на код змісту цього тексту накладається код, що має, по-перше, автокомунікативний характер, а по-друге, — інонаціональний, інокультурний, який виявляється у використуваннях лексичних і фразеологічних одиниць рідної мови.

У монографії вперше в Україні виділено методологічні засади вивчення щоденника як ego-тексту в межах діаріумології. Актуалізовано необхідність уточнення дефініцій таких термінів, як «щоденник» і «ego-текст», виокремлення їх ознак, параметрів, принципів, аспектів і методики опису. Крім того, наголошено на розробленні теорії щоденникової жанрології з урахуванням різних принципів класифікації жанрів.

Рецензована монографія складається з п'яти розділів. У першому розділі «Мовна особистість: дефініції, структура, виміри, типи» докладно розглядаються основні складники мовної особистості — мовна спроможність і мовна й комунікативна компетенція, становлення й розвиток мовної особистості, формування національної мовної особистості в Україні, типи мовної особистості, міжкультурна комунікація як параметр характеристики мовної особистості.

Різномасштабний аналіз окреслених у підрозділах питань, пов'язаних із тлумаченням мовної особистості, збагачує комунікативну лінгвістику новими спостереженнями, висновками, обгрунтованими рекомендаціями.

На окрему увагу в розділі заслуговує підрозділ, в якому даються штрихи до портрета мовної особистості Тараса Шевченка. Відносячи автора «Журналу» до інтровертивного психотипу, дослідниця вбачає в ньому надзвичайно емоційну й експресивну людину, емоції якої направлені здебільшого у своє внутрішнє «Я». Разом із цим у щоденникових записах Тарас Шевченко звертається до свого Alter Ego, що в багатьох місцях «Журналу» набуває ознак діалогу «Я» і «Я₁», тобто Ego й Alter Ego, заснованого на вираженні потаємних думок і почуттів, зразки вербалізації якого містяться в наступних розділах.

Водночас Тараса Шевченка кваліфіковано як сильну українську національну елітну мовну особистість з високим рівнем комунікативної компетентності, лінгвокреативної діяльності, виявленої в українській мові. Крім того, він білінгв: йому притаманна комунікативна міжкультурна компетенція завдяки володінню російською мовою, знанню культури й ментальності її носіїв. Що ж до мовної компетенції, виявленої у використанні нормативної російської мови, то вона нижча порівняно з українською. Деталізовано це в подальшому розкритті теми.

Метою другого розділу «Автокомунікація як діалог “Я” (Ego) і “Я₁” (Alter Ego)» є репрезентація автокомунікації Т. Шевченка в його поетичному дискурсі — розгляд сутності процесу автокомунікації, діалогу «Я» і «Я₁» з огляду на сучасну міждисциплінарну парадигму гуманітарних знань. Зумовлено це, як зазначено в книжці, відсутністю в лінгвістичній україністиці всебічного дослідження процесу автокомунікації як однієї з важливих проблем комунікативної лінгвістики. Цю нішу заповнює передусім формування теоретичних основ автокомунікації, зокрема аналіз засад Ego й Alter Ego на тлі сучасних гуманітарних наук, розуміння Ego й Alter Ego як внутрішнього мовлення, точніше внутрішнього діалогу, і їх тлумачення в лінгвістичному вимірі. Окреслені в трьох підрозділах ознаки автокомунікації дали змогу дослідниці виявити репрезентанти Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в його поетичному мовленні (на матеріалі «Кобзаря») і пояснити значення концептів «дума», «думка» для українського ментального простору як основних концептів української культури.

Ці два розділи заклали підвалини подальшого дослідження заявленого в назві монографії щоденникового дискурсу Тараса Шевченка.

У витлумаченні кардинальних положень третього розділу «Жанр щоденника і

його статус у традиційній і новій парадигмах гуманітарних знань. Формування діаріумології (щоденникознавства): постановка проблеми» Т. А. Космеда залишається вірною своєму дослідницькому кредо — досліджуваний матеріал повинен мати широкі історичне і теоретичне обґрунтування. На сторінках цього розділу це втілюється у висвітленні історії щоденникового жанру, традиційного погляду на щоденник як літературно-побутовий жанр, а також у визначенні місця щоденника в системі літературно-художніх, документально-мемуарних і мовленнєво-побутових жанрів. Тут же скрупульозно аналізуються питання, пов'язані з дослідженням щоденникового жанру в літературознавстві початку ХХІ ст., з усвідомленням щоденника як психолінгвістичного явища (для чого пишуться щоденники?), і завершує цей розділ значний за розміром і вагою для теоретичними роздумами підрозділ, у якому детально розглянуто сучасні дослідження щоденникового тексту (дискурсу) в мовознавстві.

Логічним продовженням проникнення в історію й сутність жанру щоденника стали четвертий і п'ятий розділи, позначені всебічним розкриттям набутих знань у вивченні щоденникового тексту і виявленям у ньому автокомунікації й концептосфери «Журналу» Тараса Шевченка, що є незаперечним внеском Т. А. Космеди в проблему, яка потребувала й потребує подальшого глибокого наукового осмислення.

Положення, окреслені в назві четвертого розділу: «“Щоденник” Т. Шевченка в оцінці сучасних дослідників. Характер і форма відображення в ньому діалогу Ego і Alter Ego. Проблема вибору мови», розкрито в чотирьох підрозділах. У двох з них подано огляд лінгвістичної Шевченкіани, розглянуто «Журнал» як дослідницький об'єкт сучасної філології в інтерпретації літературознавців і лінгвістів.

На переконання дослідниці, Тарас Шевченко усвідомлював: щоденник — це задушевна бесіда автора із самим собою, це діалог його Ego із його ж Alter Ego. Так воно й було: щоденникові записи вербалізували авторський душевний стан у час очікування і закінчення солдатської служби, що відтворено в запитаннях і відповідях, стверджувальних, заперечних та односкладних реченнях, риторичних запитаннях.

У наступних двох підрозділах порушено складні питання щоденникознавства стосовно автокомунікації Тараса Шевченка й обрання російської мовою «Журналу», які здобули переконливі відповіді, а сформульовані висновки суттєво доповнюють характеристику шевченкової автокомунікації. Серед них — визнання однієї з істотних примет автокомунікації Тараса Шевченка, вираженої в «Журналі», а саме — її бікультурний характер. Це в свою чергу дозволяє

зробити висновок, що його мовна особистість здатна зреалізувати міжкультурну комунікацію. Отже, текст щоденника створено в режимі своєрідного багатоаспектного діалогу не лише письменницького Его із Alter Ego, а й діалогу культурогом, аксіологем епохи, в яку жив письменник, зі світовим культурним контекстом. Висновок вартий уваги вчених-щоденниківів.

Завершується книжка розділом «Ключові фрагменти концептосфери щоденника Т. Шевченка та його інтертекстуальність», наповненим спостереженнями над відображенням у мовній свідомості Тараса Шевченка концептів «руський город», «Москва», «Петербург», «Україна», «Владимир Даль», «посиделки», «самовар», «чай», над процесом концептуалізації засобами індивідуально-авторських оказіоналізмів й українізмів. Майже двадцять сторінок відведено розгляду російської фразеології щоденникового дискурсу, відображеної в мовній свідомості Тараса Шевченка. Дані, репрезентовані в цьому розділі, — це демонстрація незаперечного успіху сучасного щоденникознавства й шевченкознавства.

У досягненні високого рівня здійсненого дослідження велику роль відіграв вироблений автором рецензованої праці власний стиль інтерпретації наукових даних, що визначається переважно такими особливостями, як доступність викладу багатоаспектних питань, широка фахова інтертекстуальність, представлена активним використанням прикладів для наукового полілогу, завдяки яким розширюються відомості про розглядуваний предмет, значна кількість покликань на праці не лише вітчизняних, а й зарубіжних філологів, наявність високого пієтету до визначних учених, конкретність в оцінці неоднозначного розуміння окремих тверджень, уміння узагальнювати позитивне й окреслювати перспективне.

У третьому розділі зазначено, що відомості про щоденник, подані в «Літературознавчому словнику-довіднику» (1997) й «Літературознавчій енциклопедії» (2007), вимагають коригування, додаткової інформації. Ці праці містять майже тотожне визначення: щоденник — «це літературно-побутовий жанр, фіксація побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, яка шойно сталася», яке є всі підстави продовжити «інформацією, мотивованою розвитком теорії комунікативної лінгвістики, про те, що автор щоденника прагне репрезентувати діалог зі своїм внутрішнім “Я”, “Я₁”, хоче оприлюднити, “привідчинити” двері в особистий комунікативний простір, здійснює особливий вид мовленнєвої діяльності» (с. 121). Доповнення

заслугує реалізації в енциклопедичних чи словниково-довідникових виданнях.

Не обійдено в монографії і фактичні помилки, що трапляються деяких розвідках. Так, у статті Н. Ландар названо, крім щоденників Тараса Шевченка, Миколи Куліша, Михайла Коцюбинського, щоденник Івана Франка, якого не існує (с. 128).

Те, що книжка наповнена роздумами, критичними зауваженнями, свідчить про складність заявленої в її назві теми, зумовлює полеміку і водночас налаштованість ученого дійти об'єктивних пояснень засадничих понять щоденникознавства.

З огляду на перспективу перевидання праці висловимо деякі побажання й зауваження щодо окремих недоглядів у її редактуванні. Так, упадає в око дещо схематичний розгляд діалогу Его й Alter Ego в поетичному мовленні. Зауваження не принципове, адже в роботі йдеться про щоденниковий дискурс, і все ж бажано було б огляд поетичного мовлення дещо розширити, зважаючи на зіставлення з першорядними рисами щоденникового тексту, і вказати на можливість і потребу розкриття його сутності в окремому дослідженні.

Праці бракує докладнішого й системнішого висвітлення діаріумології як наукової дисципліни, хоч слід урахувувати, що першовідкривачам завжди важко.

З недоглядів зазначимо такі: на с. 193, де схематично зображено узагальнену модель комунікативної ситуації, запропоновану Р. Якобсоном, двічі називається *адресат* замість *адресант* — *адресат*; на с. 82, 87, 89 та ін. написання «Я» і «Я₁» то в лапках, то без лапок; в анотації пропонується автором філологічна наука представлена в написанні *девіаріумологія*, тимчасом як у тексті — *діаріумологія*; на с. 77, 247 та ін. є окремі орфографічні й пунктуаційні помилки.

Висловлені зауваження не стосуються концепції дослідження, яке збагатило українську мовознавчу науку викладом авторського розуміння сучасної теорії мовної особистості, доповнило її міркуваннями щодо типів мовної особистості, їх можливо розширення на основі класифікацій, зумовлених урахуванням мовної, комунікативної й емоційної компетенції. Поза сумнівом, рецензована праця зацікавить шевченкознавців, філологів, психологів вищої школи, а також учителів-словесників, аспірантів, усіх тих, хто прагне усвідомити засади української культури, проблеми мовознавства.

С. ДОРОШЕНКО
(Харків)